

Jakub Lubomski
(Uniwersytet Jagielloński)

„BÓG UKARAŁ JĄ I ODDAŁ W RĘCE MĘŻCZYZNY” – STATUS PRAWNY KOBIET ŻYDOWSKICH W IZRAELU NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

ABSTRACT

“GOD PUNISHED HER AND PUT HER IN THE HANDS OF A MAN”
– THE LEGAL STATUS OF JEWISH WOMEN
IN ISRAEL IN SELECTED EXAMPLES

This article addresses the legal status of Jewish women in Israel after 1948. The analysis is based on selected examples that – presented in the socio-historical context – bring out the specific local character and incoherence concerning the observance of women rights. The explanations of marriage law and issues connected with divorce included herein are used to illustrate religious and historical regulations presently in force that overtly discriminate against women. The second part of the article takes on access to birth control, abortion and *in vitro*, which Israeli legislators perceive in progressive and liberal terms. Elucidation of the sources and foundations of Israeli law precedes the aforementioned analysis. This article was written in order to popularize the universal theme of women rights by using the example of Israel’s severely polarized reality. Furthermore, legal literature visibly lacks sources devoted to the subject of women’s rights in Israel. The reason for this state of affairs has also been laid out in the article.

KEYWORDS: Israel, women, marriage, divorce, abortion, *in vitro*

SŁOWA KLUCZOWE: Izrael, kobieta, małżeństwo, rozwód, aborcja, *in vitro*

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie statusu prawnego kobiet żydowskich w Izraelu, ze szczególnym uwzględnieniem charakterystycznych

i unikatowych dla tamtejszego systemu prawa rozwiązań. Ponadto konieczne jest wskazanie zawartych w izraelskim prawie przypadków faktycznej i prawnej dyskryminacji kobiet w kwestiach małżeńskich oraz opisanie uregulowań prawnych dotyczących dostępu do aborcji i antykoncepcji.

Wyniki kwerendy dokonanej na potrzeby opracowania niniejszego artykułu¹ pokazują, że analiza izraelskiego prawa z perspektywy kobiet nie jest w Polsce popularna. Poza izraelsko-polskim prawnikiem i publicystą Urim Jerzym Huppertem, problematyką tą zajmuje się niewielu przedstawicieli polskiej nauki. Skłania to do postawienia pytania, czym spowodowany jest tak niski poziom zainteresowania tematyką statusu prawnego kobiet żydowskich w Izraelu. Niewątpliwie wpływ na ten stan rzeczy ma dominujący w polskim społeczeństwie maskulinistyczny model relacji społecznych, widoczny także wśród naukowców. Jednocześnie dostrzegalna jest coraz większa popularność postulatów feministycznych i *gender studies*, w dalszym ciągu są to jednak postawy mniejszościowe. Ponadto wpływ na niewielką popularność podejmowania tematu ma fakt niezwykle rzadkiej znajomości języka hebrajskiego wśród polskich prawników², co często uniemożliwia dotarcie i rzeczowe opracowanie *initium legum* praw kobiet w Izraelu. Konieczne jest także stwierdzenie, że temat Izraela w pracach naukowych obejmujących swoim zakresem zagadnienia prawne, analizowany jest przeważnie w kontekście prawa międzynarodowego ze szczególnym uwzględnieniem stosunków izraelsko-palestyńskich, podmiotowości Palestyny, konfliktu izraelsko-arabskiego, czy też coraz rzadziej podważanej obecnie legitymacji Izraelczyków do posiadania własnego państwa. Widoczny brak literatury ujmującej status prawny kobiety w Izraelu w sposób kompleksowy oraz chęć popularyzacji tematu ze szczególnym uwzględnieniem prawa małżeńskiego są przyczynkiem do rozważań przedstawionych w niniejszym artykule.

Analiza rozpocznie się od historyczno-socjologicznego wprowadzenia, które w przeciwieństwie do badania systemów prawnych innych krajów, gdzie można by takowe pominąć, w przypadku Izraela jest konieczne. Następnie omówione zostaną kwestie dotyczące zawarcia małżeństwa

1 Oraz pracy magisterskiej pt. „Status prawny kobiety żydowskiej w Izraelu po 1948 r.” pisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Krystyny Chojnickiej na Wydziale Prawa i Administracji UJ w roku akademickim 2014/15.

2 Z Rejestru Adwokatów prowadzonego przez Naczelną Radę Adwokacką wynika, że wśród członków polskiej Palestyny językiem hebrajskim posługują się dwie osoby.

(w aspekcie faktycznym i prawnym), orzeczenia rozwodu oraz zagadnienia dotyczące dzietności ze szczególnym uwzględnieniem tematu aborcji i zapłodnienia pozaustrojowego.

Państwo Izraela³ przez prawie siedemdziesiąt lat swojego istnienia stało się kulturowo-religijnym tygłem, który trudno porównać do jakiegokolwiek innego państwa. Otoczone arabskimi sąsiadami szczyci się byciem jedyną stabilną demokracją na Bliskim Wschodzie, podkreśla swoją pozycję wynikającą z siły militarnej i wsparcia zachodnich sojuszników, odwołuje się do dziedzictwa starożytnego Izraela i wojennych losów europejskich Żydów. W pewnych aspektach prawo Izraela jest postępowe i liberalne, nawet jak na standardy zachodnioeuropejskie. Jednak połączenie go z religijnymi kodyfikacjami, zakorzenionymi w starożytności czy średniowieczu, powoduje jego niespójność i tendencję do dyskryminacji kobiet, co daleko odbiega od założeń zawartych w Deklaracji Niepodległości⁴. Status kobiet w Izraelu zależy więc od fazy konfliktu pomiędzy świeckim establishmentem, a zwierzchnikami żydowskiej ortodoksji.

Różnorodność kulturowa ma niebagatelny wpływ na prawa kobiet w Izraelu. Na potrzeby dalszych rozważań należy zastanowić się gdzie leżą przyczyny powstania owego tygla, dlaczego państwo „żydowskie” jest tak bardzo wewnętrznie rozwarstwione. W dniu ogłoszenia niepodległości przez Izrael⁵ kraj zamieszkiwany był przez około 600 tys. Żydów. W przeważającej części byli to osadnicy pochodzący z Europy, którzy w wyniku sukcesów idei syjonistycznych napływali do Palestyny od końca XIX w. Żydzi początkowo stanowili około 30% mieszkańców nowopowstałego państwa – obok nich żyli muzułmanie (ponad 1 mln) i przedstawiciele innych wyznań czy też mniejszości narodowych (chrześcijanie, druzowie, karaimi, Turcy, Brytyjczycy i inni) stanowiący mniej niż 10% społeczeństwa. Wskutek wojen i wysiedleń znacząco zmniejszyła się liczba izraelskich Palestyńczyków, a równolegle prowadzona intensywna polityka proimigracyjna i prorozrodcza doprowadziła do sytuacji, w której

3 Tak brzmi pełna nazwa Izraela, często używane w polskich źródłach określenie Państwo Izrael jest niepoprawne.

4 „Państwo Izrael [...] zapewni pełną równość praw społecznych i politycznych wszystkim swoim mieszkańcom bez względu na religię, rasę i płeć [...]”. *Deklaracja niepodległości państwa Izrael*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/izrael-1.html> (dostęp: 20.05.2015).

5 Stało się to 14 maja 1948 r.

dzisiejszy Izrael ma ponad 8 mln obywateli z czego 75% stanowią Żydzi, a 20% muzułmanie.

Niezwykle ważne z perspektywy praw kobiet były kolejne *alije*⁶ Początkowo do Palestyny i późniejszego Izraela imigrowali Europejcy Żydzi aszkenazyjscy (ok. 1880–1955). W kolejnych latach izraelskie społeczeństwo było zasilane przez pochodzących z Bliskiego Wschodu arabskojęzycznych *Mizrachim*, potomków hiszpańskich Sefardyjczyków emigrujących z północnej Afryki, etiopskich Felaszów, hinduskich przedstawicieli *Bnei Israel* czy rosyjskojęzycznych mieszkańców byłego Związku Radzieckiego zwanych z hebrajskiego *Rusim*. Społeczności te, wywodzące się z patriarchalnych środowisk przyniosły ze sobą tradycjonalizm i konserwatyzm, mające niebagatelny wpływ na prawa kobiet. Zmiany w strukturze demograficznej doprowadziły do sytuacji, w której kraj zbudowany przez europejskich aszkenazyjczyków w oparciu o brytyjskie *common law* i liberalne tradycje kontynentalnej Europy stał się państwem niemalże wyznaniowym i niewątpliwie naruszającym zasady wolności, sprawiedliwości i równości.

Wyjątkowość Izraela można także dostrzec analizując źródła prawa, których przedstawienie jest konieczne do dalszego opracowania tematu. W celu uporządkowania materii można proponować, aby źródła prawa podzielić na źródła *sensu stricte* i podstawy prawa. Do wynikających z uwarunkowań historycznych podstaw prawa należy zaliczyć: Halachę, prawo osmańskie, mandatoryjne *common law* i prawo kontynentalne. Do źródeł prawa, oprócz ustaw konstytucyjnych i precedensów, powinno się zaliczyć także Ustawę – Prawo Powrotu.

Halacha będąca rabiniczną wykładnią najważniejszego pisma – Tory, jest religijną podstawą życia Żydów na całym świecie, w Izraelu obowiązuje ona jednak często obok lub zamiast prawa państwowego. Wynika to ze specyfiki obowiązującego w Imperium Osmańskim⁷, a utrzymanego przez Brytyjczyków⁸, systemu miletów. Był to podział społeczności na grupy etniczno-religijne od którego zależało stosowanie odpowiednich

⁶ Fale żydowskiej imigracji.

⁷ Tereny Palestyny znajdowały się w granicach Imperium Osmańskiego w latach 1517–1917.

⁸ Brytyjczycy zdobyli Palestynę w 1917 r., po wojnie tereny te wskutek decyzji podjętych przez Ligę Narodów przypadły Wielkiej Brytanii jako terytorium mandatowe, co utrzymała później Organizacja Narodów Zjednoczonych. Brytyjczycy opuścili Palestynę dopiero w 1948 r.

norm prawa religijnego. Ludność imperium podlegała niezależnym od władzy sądom religijnym nawet w sprawach pozawyznaniowych. Brytyjczycy po wkroczeniu w 1917 r. do Palestyny, wydali Proklamację Armii Okupowanych Terytoriów Wroga (1918), która przewidywała utworzenie sądów cywilnych stosujących tymczasowo prawo otomańskie i utrzymanie jurysdykcji sądów religijnych wedle przyjętego przez Turków modelu. Niezwykle istotne było wydanie w 1922 r. *Palestine Order in Council*, który precyzyjnie określił właściwość rzeczową poszczególnych sądów religijnych⁹. W kontekście współczesnej analizy praw kobiet, kluczowy był art. 53 wskazujący, że:

Sądy Rabinackie Wspólnoty Żydowskiej mają: (I) wyłączną jurysdykcję w sprawach małżeństwa, rozwodu, alimentacji [...] względem członków ich wspólnoty [...], (II) jurysdykcję w każdej innej sprawie dotyczącej osobistego statusu takich osób, gdy wszystkie strony zgadzają się na jurysdykcję¹⁰.

Z założenia dobre zamiary Brytyjczyków usankcjonowały relikty systemu miletów co tylko przedłużyło i umocniło chaos panujący w Brytyjskim Mandacie Palestyny. Szansa na poprawę zaistniała krótko po powstaniu Państwa Izraela, jednakże wskutek osobistych decyzji Dawida Ben Guriona¹¹, elementy miletów istnieją także we współczesnym prawie Izraela.

W izraelskim prawie widać także wpływ prawa kontynentalnego, ciężko jednak przytoczyć tu precyzyjnie przykłady takich uregulowań. Osoby zaangażowane w budowę współczesnego Izraela korzystały z wzorców prawnych zaczerpniętych z miejsc, z których pochodziły, czyli przede

⁹ Poza sądami rabinackimi były to sądy muzułmański, chrześcijański, druzyjski, prawosławny i inne.

¹⁰ „The Rabbinical Courts of the Jewish Community shall have: (I) Exclusive jurisdiction in matters of marriage and divorce, alimony and confirmation of wills of members of their community other than foreigners as defined in Article 59. (II) Jurisdiction in any other matter of personal status of such persons, where all the parties to the action consent to their jurisdiction”. S.Z. Abramov, *Perpetual Dilemma: Jewish Religion in the Jewish State*, Londyn 1976, s. 96, tłumaczenie własne.

¹¹ Ben Gurion szukając poparcia zwrócił się także do wąskiego jeszcze wówczas środowiska ortodoksyjnego, którego zwierzchnicy obiecali mu poparcie tworzonego gabinetu w zamian za utrzymanie wyłączenia ze świeckiego prawa Izraela części prawa (przede wszystkim prawa małżeńskiego), uregulowań dotyczących rozwodu czy spadkobrania.

wszystkim z krajów Europy Środkowej i Środkowo-Wschodniej, czego efekty widać chociażby w modelu ustrojowym państwa.

Obok podstaw prawa należy także omówić źródła prawa, które – jak to w przypadku Izraela – wymykają się przyjętej na świecie standaryzacji. Izrael, jako jedno z niewielu państw, nie posiada konstytucji. Za najważniejszy dokument uznaje się podpisaną 14.05.1948 r. Deklarację Niepodległości. W tekście zawarto co prawda postulat uchwalenia konstytucji, jednak jak się później okazało skład pierwszego Knessetu był w większości przeciwny jej niezwłocznemu przyjęciu. Można wskazać dwie główne przyczyny tego sprzeciwu: po pierwsze Izrael był wówczas pogrążony w wojnie o niepodległość i priorytet stanowiły dla większości kwestie militarne, po drugie wśród izraelskiego establishmentu można było dostrzec coraz wyraźniejsze wpływy lobby ortodoksyjnego. Jego przedstawiciele uważali, że najważniejszym prawem dla każdego Żyda jest Tora i uchwalenie konstytucji, która jako świecki akt byłaby ponad prawem wyznaniowym, jest niedopuszczalnym świętokradztwem. Problem braku konstytucji próbowano rozwiązać przez zaaprobowanie propozycji jednego z członków Knesetu – Izhara Harariego. Postulował on, by zamiast konstytucji uchylać jej poszczególne części w formie fragmentarycznych ustaw, co też się stało i doprowadziło do ukształtowania *Basic laws of Israel* – zbioru ustaw konstytucyjnych. Najważniejsze z perspektywy statusu kobiet są: Ustawa o sądownictwie (1984), Ustawa o godności ludzkiej i wolności (1992) i Ustawa o wolności zawodowej (1994). Kwestie nieuregulowane ustawami konstytucyjnymi i szczegółowymi wypełniają zasady zawarte wprost, czy też wywodzone z Deklaracji Niepodległości.

Ponadto z uwagi na wpływ prawa brytyjskiego do źródeł prawa izraelskiego zaliczamy orzeczenia sądowe, które zgodnie z anglosaską zasadą *stare decisis* wchodzi do katalogu obowiązującego prawa. System sądownictwa nie został jednak recypowany wprost, istotną różnicą jest chociażby brak charakterystycznej dla *common law* ławy przysięgłych.

Z uwagi na niezwykle ważną rolę w izraelskim systemie prawa do jego źródeł powinno się zaliczać także Ustawę – Prawo powrotu. Została ona uchwalona 3.07.1950 r. przez Knesset, a jej głównym założeniem jest dopuszczenie możliwości by, jak to określa sama ustawa, każdy Żyd mógł dokonać *aliji* do Izraela w celu osadnictwa¹². Przywołany fragment

¹² *Israel's Basic Laws: The Law of Return (July 5, 1950)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Other_Law_Law_of_Return.html (dostęp: 26.03.2015).

ustawy jest ukoronowaniem wielu lat starań o powrót do biblijnej ziemi przodków i niewątpliwie najważniejszą normą w całym izraelskim prawodawstwie.

W izraelskim prawie można wskazać na kluczowe w kwestii praw kobiet ustawy, są to (w kolejności chronologicznej):

- Ustawa o wieku małżeńskim (1950),
- Ustawa o równych prawach kobiet (1952),
- Ustawa o partnerstwie (1953),
- Ustawa o *dayanim* (sędziach sądów religijnych) (1955),
- Ustawa o sukcesji (1965),
- Ustawa o regulacji sporów pomiędzy małżonkami (1969),
- Prawo rodzinne (1972),
- Ustawa o relacjach finansowych między małżonkami (1973),
- Ustawa o sądach rodzinnych (1995),
- Ustawa o statusie dziecka nienarodzonego (1996).

Przytoczenie powyższego katalogu jest niezbędne dla dalszego opracowania tematu. Nie jest to wyliczenie taksatywne, regulacje dotyczące praw kobiet znajdują się także w innych ustawach. Analiza ustaw nie będzie jednak przebiegała w sposób przedmiotowy a poprzez szersze, problemowe ujęcie tematu.

Pierwszą kwestię, której omówienie jest konieczne, stanowi prawo małżeńskie. Najpierw należałoby przytoczyć „reguły ogólne” zawarcia małżeństwa, które w dużej mierze wymagają zwrócenia uwagi na żydowskie prawo religijne. W Izraelu, co do zasady, nie obowiązuje instytucja świeckiego zawarcia małżeństwa. Wskutek opisanych już wyżej okoliczności¹³ prawo małżeńskie¹⁴ regulowane jest przede wszystkim przez Halachę. Stanowi ona, że żaden Żyd nie może zawrzeć małżeństwa, jeżeli potencjalny małżonek (małżonka) jest: 1. innego wyznania, 2. *mamzerem*¹⁵, 3. osobą pozostającą w związku małżeńskim, co do którego nie orzeczono halachicznego rozwodu, 4. wdową po bezdzietnym mężu, jeśli

¹³ U. Huppert, M. Gajda, *Prawa kobiet w Izraelu*, [w:] *Prawa kobiet we współczesnym świecie*, L. Kondratiewa-Byzik, W. Sokolewicz (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011, s. 252.

¹⁴ A także inne kwestie jak rozwód, alimentacja, opieka, spadkobranie, pochówek itd.

¹⁵ Mamzerem określa się osobę urodzoną w wyniku związku pozamałżeńskiego lub kazirodczego. W judaizmie są to osoby obarczone klątwą do siódmego pokolenia, która umniejsza ich pozycję w społeczności żydowskiej m.in. ograniczając krąg potencjalnych małżonków do innych mamzerów.

jego brat żyje i nie przeprowadzono *chality*¹⁶, 5. osobą, z którą dopuścił się cudzołóstwa, 6. krewnym pierwszego lub drugiego stopnia. Ponadto koheni¹⁷ nie mogą zawrzeć małżeństwa z: 1. rozwódką, 2. konwertytką, 3. kobietą, której życie seksualne było niezgodne z zasadami prawa żydowskiego, 4. owdowiałą żoną brata na mocy lewiratu¹⁸.

W Państwie Izraela związek małżeński może zawrzeć tylko kobieta i mężczyzna¹⁹. Rabini za wiek uprawniający do zawarcia małżeństwa uważają odpowiednio 12 lat dla kobiety i 13 lat dla mężczyzny²⁰. Świeckie władze, świadome że istnienie takiej regulacji byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, uregulowały tę kwestię w Ustawie o wieku małżeńskim (1950) ustalając minimalny wiek zawarcia małżeństwa (zarówno dla kobiety jak i mężczyzny) na 17 lat. Ponadto kodeks karny penalizuje zawarcie małżeństwa ze świadomością nielegalności tego czynu (a więc także poniżej wymaganego wieku) karą do pół roku pozbawienia wolności²¹.

Pierwotnie społeczność żydowska była poligyniczna²². Za źródło poligamii uznać można wpływ kulturowy środowisk bliskowschodnich,

¹⁶ Chaliza jest obrzędem religijnym polegającym na uwolnieniu kobiety od obowiązków małżeńskich związanych z lewiratem.

¹⁷ Wedle legendy, są to potomkowie biblijnego Aarona – pierwszego arcykapłana, od którego wszyscy późniejsi kapłani wywodzili od niego swoje pochodzenie. Współcześnie często noszą nazwisko Cohen (w Polsce Kohen, Kon), a ci religijni wyróżniają się w obrzędach pewnymi przywilejami (jak czytanie Tory w pierwszej kolejności) lub ograniczeniami (zakaz wstępu na cmentarze).

¹⁸ A. Skorek, *Rola ortodoksyjnego judaizmu w kształtowaniu prawa w Państwie Izrael*, „Studia Judaica” 2007, 10, nr 1(19), Polskie Towarzystwo Studiów Żydowskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 73.

¹⁹ Halacha nie dopuszcza związków homoseksualnych (a wręcz je penalizuje).

²⁰ Jest to wiek, w którym Żydzi po przeprowadzeniu ceremonii *bar micwy* (chłopcy) i *bat micwy* (dziewczęta) stają się pełnoprawnymi, dorosłymi członkami społeczności żydowskiej.

²¹ „Performance of prohibited marriage or divorce

182. (a) If a person officiated at a marriage, knowing that it is forbidden under an enactment or that one of the spouses commits an offense by contracting it, then he is liable to six months imprisonment.

(b) If a person officiated at a divorce, knowing that it is forbidden under an enactment or that the husband commits an offense by divorcing, then he is liable to six months imprisonment.”

Penal Law 5737–1977, <http://www.oecd.org/investment/anti-bribery/anti-bribery-convention/43289694.pdf> (dostęp: 15.03.2015).

²² Warto nawiązać tutaj do biblijnej przypowieści o Abrahamie i jego synach pochodzących od różnych matek (Sary i Hagar).

wśród których rozsiani byli członkowie diaspory żydowskiej. Pięcioksiąg dopuszcza poligamię i sam przytacza jej przykłady (Abraham, Sara i Hagar), jednak Księga Przysłów optuje za monogamię²³. Można uznać, że w okresie powygnaniowym poligamia stanowiła regułę, w X w. została zabroniona i zagrożona najcięższym rodzajem ekskomuniki przez rabina Gerszoma Ben Judę z Moguncji, jego dekret był honorowany przez europejskich Żydów. W innych społecznościach żydowskich można znaleźć odpowiedniki tego zakazu, jednak wpływ poligamicznych społeczności muzułmańskich okazywał się silniejszy. Wyjątek od zakazu poligamii usankcjonował Majmonides, dopuszczając ją w przypadku przymusowego małżeństwa lewirackiego, pod warunkiem równego traktowania obu żon. Praktyka poligamii, zakorzeniona w starożytności i we wczesnym średniowieczu, wbrew pozorom funkcjonuje także współcześnie. Znane są przypadki imigrujących do Izraela po 1948 r. *Sefardim*, *Mizrachim* czy Żydów jemeńskich pozostających w poligynicznych związkach. Prawo państwowe małżeństwa te honoruje, nie dopuszcza jednak możliwości zawarcia kolejnych.

Jak wspomniano wyżej w Izraelu praktycznie nie ma możliwości zawarcia świeckiego związku małżeńskiego. Bardzo popularnym sposobem na obejście przymusu ślubu wyznaniowego jest wyjazd w tym celu za granicę. Zdarza się, że praktyka ta, bardzo popularna wśród młodych, świeckich Izraelczyków jest nawet sugerowana przez organy państwowe. Przykładem może być sytuacja, kiedy halachiczny zakaz zawarcia małżeństwa rozwódki lub konwertytki z *kohenem*²⁴, uniemożliwia zawarcie żydowskiego małżeństwa w Izraelu. Najwyższy Trybunał Sprawiedliwości nie akceptuje tego typu zakazów religijnych, nie może jednak zmusić rabinów do wyrażenia zgody na zawarcie małżeństwa. Jedyne co może uczynić, to odesłać nupturientów za granicę w celu zawarcia ślubu cywilnego, który to wedle zasady *lex loci celebrationis* jest w Izraelu honorowany. Możliwość tę otwarł precedens Funk-Schlesinger z 1962 r. – sprawa dotyczyła uznania żydowsko-chrześcijańskiego małżeństwa zawartego na Cyprze. Początkowo urzędnicy odmówili małżonkom uznania ważności ich ślubu, po odwołaniu sąd przyznał im jednak rację. Swoje orzeczenie uzasadniał faktem, że rejestr ludności jest bazą danych statystycznych a nie ewidencją

²³ Prz. 31, 10–31.

²⁴ A także chęć zawarcia małżeństwa przez kobietę i mężczyznę-konwertytę w nurcie innym niż ortodoksyjny.

zawierającą dane dotyczące choćby wyznawanej religii. Najpopularniejszym miejscem zawierania małżeństw cywilnych przez Izraelczyków jest Cypr, na którym powstały nawet specjalne ślubno-turystyczne agencje pomagające dopełnić wszelkich formalności i zorganizować ślub za granicą. W Izraelu określa się takie związki mianem małżeństw cypryjskich. Zawieranie małżeństw za granicą stało się konieczne dla tak znacznej ilości Izraelczyków, że od niedawna koszty wyjazdu i spełnienia wymogów formalnych są częściowo refundowane przez rząd. W 2004 r. Izraelczycy zawarli za granicą co piąte małżeństwo²⁵, a ponad połowa z nich to małżeństwa mieszane (tzn. takie, w których co najmniej jedna osoba nie jest halachicznym Żydem). W ostatnich latach aby móc wziąć ślub za granicą nie trzeba opuszczać Izraela, ponieważ konieczne certyfikaty wystawiają w ambasadach (często korespondencyjnie) określone państwa, takie jak np. Meksyk i Paragwaj²⁶. Praktyka małżeństw cypryjskich pokazuje, że obchodzenie norm prawa religijnego jest w izraelskich realiach codziennością. Problem stanowi fakt, że dzieci pochodzące z tych małżeństw, nawet jeśli zostaną uznane za halachicznych Żydów (ich matka musiałaby być Żydówką), i tak nie będą mogły zawrzeć związku małżeńskiego w Izraelu. Jak widać cywilny ślub za granicą rozwiązuje problem niemożności zawarcia go w Izraelu, ale także przenosi go na następne pokolenia.

Brak instytucji cywilnego małżeństwa próbowano rozwiązać w 1953 r. uchwalając Ustawę o partnerstwie. Jej zapisy dotyczyły osób chcących zawrzeć sformalizowany związek (celowo nie określano go małżeństwem), a nie posiadających jakichkolwiek związków z religią. Z uwagi na zawartą w Prawie powrotu halachiczną definicję Żyda (gdzie liczy się pochodzenie, a nie zadeklarowana wiara), ustawa ta obejmuje niewielką część społeczeństwa²⁷. Dodatkowo liczbę osób uprawnionych do zawarcia

²⁵ R. Sa'ar, *Fewer Israelis Tied the Knot in 2005, New Family Reports*, <http://www.haaretz.com/print-edition/news/fewer-israelis-tied-the-knot-in-2005-new-family-reports-1.62854> (dostęp: 26.04.2015).

²⁶ A. Skorek, *Rola ortodoksyjnego judaizmu...*, *op. cit.*, s. 75.

²⁷ W statystykach dotyczących struktury izraelskiego społeczeństwa ze względu na religię nie ma danych dotyczących osób bezwyznaniowych. Z informacji dodatkowych wynika, że są oni ujęci w kolumnie *Grand Total*. Odjęcie od liczby wszystkich obywateli (8,06 mln) sumy ilości wyznawców klasyfikowanych religii (7,75 mln) daje w przybliżeniu liczbę 310 tys. obywateli bez afiliacji religijnej. *Population, by Religion*, „CBS, Statistical Abstract of Israel” 2014, http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/templ_shnaton_e.html?num_tab=st02_02&CYear=2014 (dostęp: 20.10.2014).

związku partnerskiego zmniejsza wymóg dwustronnej areligijności potencjalnych przyszłych partnerów. Niedogodności związane z nieistnieniem małżeństw cywilnych świecka władza próbowała rekompensować poprzez ustawodawstwo wspierające związki nieformalne. Praktykę tę dobrze obrazuje stopniowe przyznawanie praw związkom opartym na konkubinacie. Na przykład prawo spadkowe uznaje pary prowadzące życie małżeńskie bez aktu ślubu za podmioty równoprawne z parą małżonków. Po śmierci konkubiny/konkubenta, partner dziedziczy analogicznie, jak po zmarłym małżonku. Z kolei prawo rabinackie takich związków kategorycznie zakazuje.

W Izraelu, równoległe do prób łagodzenia konieczności zawarcia małżeństwa wyznaniowego, obowiązywały tzw. czarne listy. Były to przygotowywane przez Naczelnego Rabinat rejestry nazwisk osób pozbawionych możliwości zawarcia małżeństwa. W 1975 r. prokurator generalny Ahaaron Barak uznał, że z uwagi na brak racjonalnych przesłanek ich tworzenia i niemożność sprawowania nad nimi kontroli są one nielegalne. Zaproponowane przez niego rozwiązanie problemu polegające na likwidacji wspomnianej listy nie zostało wprowadzone w życie. W 1995 r. izraelski ombudsman stwierdził, że są one w dalszym ciągu wykorzystywane przez Ministerstwo Spraw Religijnych. Sytuacja zmieniła się w 1995 r. po objęciu teki Ministra Spraw Religijnych przez lewicowego Szimona Szetrita, który ograniczył listę z pięciu tysięcy do około dwustu pozycji. Próba całkowitego zlikwidowania listy nie powiodła się, jest ona wykorzystywana do dziś, w intensywności zależnej od aktualnego wpływu zwierzchników żydowskiej ortodoksji.

Małżeństwo w Izraelu zawiera się przed rabinem w synagodze. Najważniejszym elementem całej ceremonii jest spisanie kontraktu małżeńskiego – tzw. *ketuby*, który określa wszystkie najważniejsze obowiązki jakie względem siebie deklarują małżonkowie oraz prawa jakie przysługują im w przypadku ich niespełniania. Cała ceremonia ma charakter religijno-tradycjonalistyczny. Pozycja kobiety sprowadzona jest w religijnym małżeństwie do roli podporządkowanej żony i matki, odpowiedzialnej za prowadzenie domu i opiekę nad dziećmi. Z faktu wyłączenia prawa małżeńskiego z katalogu świeckiego ustawodawstwa powstało prawo małżeńskie oparte na krzywdzącym dla kobiet prokreacyjno-maskulinistycznym modelu.

Powyższe rozważania byłyby niepełne bez wspomnienia o istniejącym obecnie w Izraelu (w stopniu marginalnym) problemie małżeństwa

lewirackiego. Lewirat jest tradycyjnym dla wielu społeczności obyczajem polegającym na konieczności poślubienia przez mężczyznę wdowy po swoim zmarłym bracie. Jedną z najwcześniejszych, a niewątpliwie najlepiej znanych przypowieści obrazujących praktykę lewiratu (a właściwie niewywiązywania się z nałożonych przez nią obowiązków małżeńskich) jest przypowieść o Onanie²⁸. Praktyka lewiratu była przez wieki podtrzymywana, w Izraelu praktykowana jest wśród społeczności ultraortodoksyjnych²⁹. Problematiczna dla kobiet jest sytuacja gdy kobieta nie chce wziąć ślubu ze swoim szwagrem, a ten nie zamierza zwolnić jej z tego obowiązku. Procedura „uwolnienia” kobiety zwana jest z hebrajskiego *chalica*. Mimo orzeczenia naczelnych rabinów z 1950 r., sugerującego *chalicę* zamiast małżeństwa lewirackiego, nie zawsze do niej dochodzi. W takim przypadku kobieta nie ma prawa zawarcia nowego związku małżeńskiego (mimo że poprzednie małżeństwo ustało z chwilą śmierci męża) i staje się *aguną* czyli kobietą uwięzioną w małżeństwie, której status zostanie opisany w dalszej części artykułu. Jednocześnie analogiczna, mająca jedynie zwyczajowe podstawy praktyka sororatu³⁰ w żaden sposób nie dyskryminuje mężczyzny w przypadku niezawarcia małżeństwa.

Wyłączenie prawa małżeńskiego z jurysdykcji sądów państwowych powoduje, że sprawy rozwodowe w oparciu o prawo religijne rozpatruje sąd rabinacki *beit din*. W założeniu procedura halachicznego rozwodu żydowskich małżonków jest dużo łatwiejsza niż w przypadku innych religii³¹ – polega na jednostronnym oświadczeniu woli męża, które sąd rabinacki bada pod względem spełnienia przesłanek oraz potwierdza jego ważność i skuteczność. Równoprawnego oświadczenia nie może złożyć małżonka, jest ona co prawda czynnie legitymowana do złożenia pozwu rozwodowego, jednak z uwagi na przepisy religijne małżonka musi wyrazić zgodę na

28 Opisana w 38. Rozdziale Księgi Rodzaju historia Onana, który po zawarciu lewirackiego małżeństwa z żoną swojego zmarłego brata stosował metodę stosunku przerywanego by uniknąć splodzenia z nią potomstwa (które uznano by za potomków brata) jest raczej błędnie przytaczane i znane jako pierwszy opis praktyk autoerotycznych. Błąd ten na stałe zapisał się w wielu językach świata, w przypadku języka polskiego jako czasownik odrzeczownikowy *onanizować się*.

29 Podobnie jak nigdzie nie uregulowana współczesna praktyka monogamicznego sororatu wśród *Haredim*.

30 Sororat jest praktyką polegającą na poślubieniu przez mężczyznę – wdowca, siostry zmarłej żony.

31 W porównaniu do np. katolicyzmu, gdzie rozwód nie istnieje.

rozwód. Nawet w przypadku oczywistej racji kobiety, sąd rabinacki nie ma możliwości zastępczego wyrażenia zgody; mężczyzna musi to zrobić osobiście i samodzielnie. Sąd ma jednak szereg uprawnień, by móc wpłynąć na decyzję niewyrażającego zgody mężczyzny. Średniowieczny żydowski filozof Majmonides postulował, by mężczyznę takiego sąd skazywał na bicie do momentu, aż ten nie wyrazi zgody. Współcześnie w Izraelu, metody przymuszenia męża nie są tak brutalne, choć równie irracjonalne – sąd może na przykład nakazać zatrzymanie prawa jazdy, zablokować konto w banku, skazać na karę aresztu, czy zabronić wyjazdu z kraju. Kluczowe w całej procedurze jest wydanie żonie listu rozwodowego zwanego z hebrajskiego *get*. Procedura, podobnie jak samo zawarcie małżeństwa, jest rodzajem ceremonii religijnej³², podczas której małżonek wypowiadając dyktowane przez rabiną formuły przekazuje *get* żonie. Konieczne jest tutaj także zaznaczenie, że w sądzie rabinackim zasiadają wyłącznie mężczyźni, co niewątpliwie pogarsza status kobiety jako strony procesowej³³. Jeśli małżonkowie są zgodni i obydwójce dążą do rozwodu, procedura może zakończyć się względnie szybko. Inaczej jest w przypadku niewyrażania zgody przez męża – jego małżonka uzyskuje wówczas status *aguny*, kobiety uwięzionej w małżeństwie³⁴. *Aguna* nie może zawrzeć kolejnego małżeństwa, jest zmuszona do pozostawania w fikcyjnym związku małżeńskim, a wyjście z tego stanu zależne jest wyłącznie od dobrej woli męża. Zne są historie kobiet będących *agunami* przez kilkadziesiąt lat. W kwestii tej

32 W czasie której strony obowiązuje stosowny do religijnych wymogów strój, kobieta powinna być ubrana skromnie, najlepiej zasłaniając włosy, ramiona i nogi, mężczyzna powinien być w jarmulce.

33 Podczas procesu ratyfikacji Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji, Izrael złożył zastrzeżenia dotyczące obsady stanowisk *beitdin*, która to z racji na przepisy prawa religijnego może się składać tylko z mężczyzn: „1. The State of Israel hereby expresses its reservation with regard to article 7 (b) of the Convention concerning the appointment of women to serve as judges of religious courts where this is prohibited by the laws of any of the religious communities in Israel . Otherwise, the said article is fully implemented in Israel , in view of the fact that women take a prominent part in all aspect of public life.” *Declarations, Reservations and Objections to CEDAW*, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reservations-country.htm> (dostęp: 18.04.2015).

34 Określenie to odnosi się także do kobiet, których mąż nie może wyrazić zgody na rozwód np. w przypadku zaginięcia czy choroby. Kwestie te próbowano regulować w *ketubie*, wprowadzając zapisy unieważniające małżeństwo w przypadku zaginięcia czy choroby męża – zostały one jednak zakwestionowane przez rabinów.

widzieć jednak pewne pozytywne zmiany; od niedawna państwowe sądy orzekają w sprawach o bezpodstawną, uporczywą odmawianie zgody na rozwód. W 2004 r. sędzia Menachem Cohen po raz pierwszy zasądził kobiecie odszkodowanie tytułem niewyrażania zgody na rozwód (w wys. 425 tys. szekli³⁵), w 2010 r. odszkodowanie po raz pierwszy uzyskał na tej podstawie mężczyzna³⁶. Jest to niewątpliwie pozytywna zmiana, można domniemywać, że perspektywa wysokich odszkodowań ma prewencyjne działanie i niejako zmusza małżonków do wyrażenia zgody. Problemem jest jednak fakt, że w dalszym ciągu sąd państwowy nie może wydać swoistego zastępczego oświadczenia woli, jakim byłaby sądowa zgoda na udzielenie religijnego rozwodu – musi to zrobić małżonek – samodzielnie i osobiście. Kwestia prawa do rozwodu jest najczęściej przytaczanym przykładem dyskryminacji izraelskich kobiet, o zmianę prawa w tym zakresie od lat bezskutecznie walczą środowiska feministyczne na świecie i w Izraelu. W ostatnich latach widać jednak pewną pozytywną tendencję: w 1995 r. poszerzono jurysdykcję sądów rodzinnych, co doprowadziło do ukształtowania się w pewnym zakresie systemu sądownictwa konkurencyjnego. Sądy te są uprawnione do orzekania w sprawach dotyczących obowiązku alimentacyjnego, opieki nad dziećmi i podziału majątku. Sądy rabinackie mogą także procedować te sprawy, konieczna jest jednak do tego zgoda obydwóch stron sporu.

Wspomniane wyżej precedensowe orzeczenie Funk-Schlesinger oprócz niewątpliwie korzystnego uznania przez izraelskie prawo związków zawartych za granicą, wywołało pewien problem – nie wiadomo było, który sąd (czy też instytucja) byłby legitymowany do rozstrzygania nieporozumień małżeńskich, przede wszystkim spraw rozwodowych, odnośnie związków zawartych za granicą. Pierwszy głośny spór pojawił się w 2001 r. Mężczyzna, który zawarł małżeństwo na Cyprze w 1987 r. zwrócił się do Regionalnego Sądu Rabinackiego z wnioskiem o stwierdzenie nieistnienia małżeństwa (w świetle Halachy nie zostało ono zawarte) lub rozwiązania go w inny sposób³⁷. Rabini orzekli nieistnienie małżeństwa (dotyczyło ono jednak tylko statusu religijnego małżonków) i zezwolili na zawarcie

35 Zgodnie z tabelą średnich kursów walut prowadzoną przez Narodowy Bank Polski jest to ok. 408 tys. zł (15 maja 2015 r.).

36 E. Sidi, *Izrael nie chce się rozwieść – cz. 1*, <http://gojka.blog.onet.pl/2015/03/30/izrael-nie-chce-sie-rozwiesc-cz-1/> (dostęp: 15.04.2015).

37 M. Kałczewiak, *Izraelskie prawo małżeńskie. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego, Lublin 2012.

kolejnego małżeństwa³⁸. Odwołania małżonki do Wielkiego Sądu Rabinackiego przyniosły jednak skutek – stwierdził on, że nie można deklaratoryjnie orzec nieistnienia małżeństwa – konieczne do tego jest orzeczenie rozwodu przez sąd, o które polecił się zwrócić do Regionalnego Sadu Rabinackiego i co też ten niezwłocznie uczynił. Kobieta zwróciła się do Sądu Najwyższego z wnioskiem kasacyjnym. Wysoki Sąd Rabinacki³⁹ w odpowiedzi na pytania zadane przez Sąd Najwyższy uznawał właściwość sądów religijnych do rozwiązywania małżeństw cywilnych, powołując się na „prawa dzieci Noego”⁴⁰ Sąd Najwyższy przyznał, że sprawy rozwodowe małżeństw zawartych za granicą powinien rozstrzygać Sąd Rabinacki. Nie wynika to z przytaczanych przez rabinów argumentów religijnych, a uregulowań prawa międzynarodowego prywatnego zawartych w *Palestine Order in Coucil* z 1922 r. i wywodzoną z niego zdolnością zawarcia małżeństwa na podstawie prawa wyznaniowego. „Świeckie” rozwody przed religijnymi trybunałami są z reguły łatwiejsze – zgoda obu małżonków na rozwiązanie małżeństwa nie jest konieczna.

„Bądźcie płodni i rozmnażajcie się [...]”⁴¹ – wedle biblijnej przypowieści, są to pierwsze słowa jakie Bóg wypowiedział do stworzonych przez siebie ludzi. Dobrze obrazują one stosunek judaizmu do posiadania dzieci – od wieków była to jedna z najważniejszych *micw*⁴². Wedle nakazów judaizmu, człowiek powinien spełnić się w małżeństwie pod względem duchowym, fizycznym i psychicznym, podkreślenie trzech aspektów miało zapobiec przedmiotowemu traktowaniu kobiety. Kobieta miała prawo domagać się od męża regularnych stosunków płciowych, z doznawaniem orgazmów włącznie⁴³, zaś małżeństwo powinno mieć dzieci. Ich brak był

38 Małżonkowie zawierając kolejne związki małżeńskie dopuściliby się zabronionej kodeksem karnym bigamii.

39 Wysoki Sąd Rabinacki jest organem nadrzędnym nad Trybunałami Rabinackimi – *bejtdin*. Są to podstawowe sądy religijne które oprócz spraw małżeńskich rozstrzygają kwestie *stricto* religijne np. związane z osobistym statusem Żydów (potwierdzają konwersję czy też pochodzenie halachiczne), wydają certyfikaty koszerności, powołują *moheli*, (osoby odpowiedzialne za obrzezanie) itp. Równoległe do sądów religijnych funkcjonują oczywiście sądy powszechne (Sądy Magistrackie, Sądy Okręgowe i Sąd Najwyższy), sądy pracy (Regionalne Sądy Pracy, Narodowy Sąd Pracy) i sądy wojskowe.

40 Prawa, które wedle Tory dotyczą całej ludzkości – wszystkich potomków Noego. Rdz. 1, 28.

42 *Micw* – jedno z 613 przykazań obowiązujących każdego Żyda; także dobry uczynek.

43 *Nowy Leksykon Judaistyczny*, red. J. Schoeps, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2007, s. 547

uznawany za ujmę, a bezpłodność za okoliczność umożliwiającą rozwój, co nie odbiegało wówczas od standardów innych, opartych na patriarchacie społeczności.

Współczesny Izrael jest przykładem państwa socjalnego i prorodzinnego, co przekłada się na ilość posiadanych przez Izraelczyków dzieci. Wedle danych Banku Światowego, poziom wskaźnika dzietności (3,04) kształtuje się wyraźnie powyżej światowej średniej (2,47), deklasując poziom wskaźnika w krajach zachodnich (Europa: 1,72, Ameryka Północna: 1,85), do których Izrael z uwagi na uwarunkowania historyczno-kulturowe bez wątpienia należy. Powodem wysokiej dzietności Izraelczyków jest niewątpliwie duży procentowy udział społeczności ortodoksyjnych w ogóle społeczeństwa i prorodzinna polityka państwa. Kwestia dzietności, bezapelacyjnie oddziałująca na status kobiet, wymaga omówienia kilku problematycznych kwestii, które – jak to w Izraelu – uregulowane są w niestandardowy sposób.

Niniejsze rozważania nie mają na celu roztrząsania problemów bietycznych, jednak przedstawienie stanowiska judaizmu i Izraela w kwestii początku życia ludzkiego jest konieczne dla dalszej analizy. Co ciekawe, w odróżnieniu od kwestii małżeńskich, stanowiska stronnictw świeckich i religijnych są częściowo zgodne. Zarodek nie jest dla Żydów człowiekiem, a życie i zdrowie matki jest zawsze najważniejsze; człowieczeństwo uzyskuje się w momencie porodu⁴⁴. W Talmudzie dokładnie opisana jest chwila, w której płód uzyskuje *nefesz* (duszę), jest to moment pojawienia się na świecie głowy dziecka, a w przypadku porodu innego rodzaju niż główkowy – chwila, gdy poza organizmem matki znajduje się ponad połowa jego ciała⁴⁵. Uregulowanie kwestii uzyskania podmiotowości prawnej w świetle izraelskiego prawa nie odbiega od większości prawodawstw korzystających z dziedzictwa prawa rzymskiego: osobowość prawną uzyskuje się w momencie porodu, z wyjątkami związanymi z kwestią nasciturusa⁴⁶. Przytoczenie wspomnianej kwestii jest koniecznym wstępem do omówienia problemu antykoncepcji, aborcji i *in vitro* w Izraelu.

44 Choć część rabinów optuje za stanowiskiem zbliżonym do stanowiska wczesnego chrześcijaństwa, jakoby zarodek miał stawać się człowiekiem w czterdziestym dniu od poczęcia.

45 *Aborcja*, The 614th Commandment Society, <http://www.the614thcs.com/40.766.-0.0.1.0.phtml> (dostęp: 16.04.2015).

46 Zakładając, że podmiotowość nasciturusa jest wyjątkiem od zasady uzyskania podmiotowości prawnej w chwili narodzin, a nie jest przykładem bezskuteczności zawieszona, za jaką uznaje ją część polskiej doktryny.

Stosunek judaizmu do antykoncepcji można uznać, w porównaniu do innych religii, za mniej rygorystyczny. Już w czasach talmudycznych, jeżeli istniało zagrożenie dla zdrowia i życia matki, mogła ona stosować środki zapobiegawcze – jej życie traktowano jako wartość nadrzędną. Ważne jest podkreślenie, że środki antykoncepcyjne stosować mogła tylko kobieta, przytoczony wyżej przykład Onana obrazuje potencjalne konsekwencje złamania tego zakazu przez mężczyznę. Problemатyczne jest jednak wskazanie współczesnego stosunku judaizmu do antykoncepcji, uniemożliwia to brak jednolitej wykładni prawa żydowskiego oraz odmiennosc poglądów (czasem skrajna) poszczególnych nurtów judaizmu (od pełnej akceptacji w przypadku judaizmu reformowanego, do absolutnego zakazu w przypadku *Haredim*).

Bardziej klarowne jest nastawienie judaizmu do aborcji. Judaizm co do zasady zakazuje aborcji, Talmud nie traktuje jej jednak jako zabójstwa. Od zakazu istnieje pewien wyjątek: dopuszcza się przerwanie ciąży jeśli zagraża ona życiu lub zdrowiu matki (także psychicznemu), w czego zakres wchodzi także okoliczności takie, jak urodzenie dziecka poczętego w wyniku gwałtu czy kazirodztwa. Ogólną zasadą jest traktowanie każdego przypadku indywidualnie, w materii tej rozstrzyga specjalnie powołana do tego komisja.

Stosunek izraelskiego prawodawcy do spraw antykoncepcji nie wymaga komentarza poza stwierdzeniem, że dostęp do niej jest bardzo łatwy, a same środki zapobiegawcze są częściowo refundowane przez państwo. Izrael ma stosunkowo liberalne prawo aborcyjne, od początku jego istnienia widać wyraźne nastawienie władz w stronę idei „pro choice”. Prawo dopuszcza przeprowadzenie aborcji z przyczyn medycznych i społecznych, jednak każda kobieta musi uprzednio uzyskać na to zgodę państwowej komisji. „Times of Israel” podaje, że komisja w ponad 98% przypadków wyraża zgodę na przeprowadzenie aborcji⁴⁷. W 2014 r. rozszerzono katalog uprawnionych do pełnej refundacji tego zabiegu (wcześniej obejmował on tylko ciężę będące wynikiem przestępstwa, konieczność medyczną oraz wiek kobiety – mniej niż 20 lat lub więcej niż 40) o kobiety w wieku 20–33 lat. Ponadto, dopłaty domagać może się kobieta z przyczyn takich jak brak ślubu z ojcem dziecka, czy problemy emocjonalne. Paradoksalnie konserwatywne, religijne lobby nie ma znaczącego

⁴⁷ D. Kamin, *Israel's abortion law now among world's most liberal*, <http://www.timesofisrael.com/israels-abortion-law-now-among-worlds-most-liberal/> (dostęp: 17.04.2015).

wpływu na politykę aborcyjną państwa. Przytoczone powyżej przykłady ostatnich zmian prawnych dowodzą, że mimo pozostawania u władzy koalicji partii prawicowych, polityka ta jest cały czas liberalizowana. Rabinowie próbują jednak indywidualnie wpływać na religijnych Żydów; Główny Rabinat Izraela w 2007 r. orzekł, że „aborcja jest grzechem śmiertelnym i opóźnia przyjście Mesjasza”. Ich groźba nie wpłynęła znacząco na postawę Izraelczyków, izraelskie Ministerstwo Zdrowia podaje, że w 2011 r. przeprowadzono ok. 40 tys. aborcji⁴⁸.

Bywa, że zbliżone do powyższych dylematy moralno-etyczne budzi kwestia zapłodnienia pozaustrojowego. W Izraelu regulacje dotyczące metody *in vitro* są jednymi z najbardziej liberalnych na świecie, co odzwierciedla prorodziną (czy precyzyjniej: prorodzoczą) politykę państwa i sukcesy poczynione przez izraelskich naukowców na polu leczenia niepłodności. Kobieta może liczyć na pełną refundację zabiegu (niezależnie od stanu cywilnego i orientacji seksualnej), do momentu urodzenia drugiego dziecka, z partnerem (partnerką) z którym obecnie jest w związku (o ile w ogóle jest). Dzieci pochodzące z poprzednich związków nie są w tym przypadku brane pod uwagę. Niespełnianie wymogów powoduje refundację zabiegu w stopniu częściowym, a za maksymalny wiek umożliwiający przeprowadzenie w pełni refundowanego zabiegu uznaje się 45 lat (51 w przypadku korzystania z komórki jajowej pochodzącej od dawczyni). Polityka państwa jest w opisywanym zakresie bardzo skuteczna – zabiegi zapłodnienia pozaustrojowego najczęściej na świecie są wykonywane właśnie na obywatelkach Izraela a ponad 4% urodzonych w Izraelu dzieci pochodzi z *in vitro*⁴⁹ (co wobec 1% w „świecie zachodnim” jest znaczącym odsetkiem). Regulacja ta i proces dochodzenia do obecnego stanu nie obył się bez protestów konserwatywnych żydowskich zwierzchników. Od 2010 r. (po dziesięcioletnich negocjacjach z rabinami) oddawanie komórek jajowych bezpłodnym kobietom jest prawnie dopuszczone, a kobiety-dawczynie są z tytułu dawstwa komórek gratyfikowane finansowo przez państwo. Sprzeciw rabinów budziło domniemane niebezpieczeństwo kazirodztwa oraz problem matrylinearnego dziedziczenia „żydowskości”, co *in*

48 R. Jones, *Abortion in Israel on the decline*, <http://www.israeltoday.co.il/NewsItem/tabid/178/nid/22647/Default.aspx> (dostęp: 17.04.2015).

49 W 2012 r. było to 4,4%, wskaźnik ten cały czas wzrasta. J. Siegel-Itzkovich, *Over 4% of all babies born in Israel are conceived through IVF*, <http://www.jpost.com/Health-and-Science/Over-4-percent-of-all-babies-born-in-Israel-are-conceived-through-IVF-355673> (dostęp: 20.05.2015).

vitro mogłoby zaburzać. W judaizmie istnieją obecnie trzy dominujące stanowiska w sprawie dopuszczalności metody zapłodnienia pozaustrojowego: całkowity zakaz (z uwagi na „niszczenie” męskiego nasienia), ograniczona dopuszczalność pod warunkiem, że wszystkie potrzebne materiały biologiczne pochodzą od małżeństwa oraz dopuszczalność niezależnie od tego, kto jest dawcą komórki jajowej i spermy. Problemem dla religijnych zwierzchników jest sytuacja, kiedy dawczynią lub biorczynią komórki jajowej nie jest Żydówka. Główny sefardyjski rabin Izraela Mordechai Eliyahu wydał orzeczenie nakazujące w takim przypadku przeprowadzenie specjalnej konwersji. Bez spełnienia tego wymogu osoba poczęta z *in vitro* z wykorzystaniem obcego materiału genetycznego znajdzie się w swoistym zawieszeniu – będąc obywatelem Izraela, nie będzie uznawana za Żyda – ergo nie będzie korzystać z pełni praw przysługujących jej w analogicznej sytuacji bycia poczętą „bez wspomagania”. Podnoszone przez rabinów zarzuty dotyczące niebezpieczeństwa kazirodustwa pomiędzy osobami poczętymi z *in vitro* rozwiązano poprzez utworzenie specjalnego państwowego rejestru, w którym można sprawdzić czy pomiędzy dwojgiem ludzi nie zachodzi biologiczny stosunek pokrewieństwa. Z rejestru tego osoba poczęta w sposób wspomagany może także uzyskać dane osobowe biologicznych rodziców (czy raczej: dawców materiału biologicznego). Kwestia potencjalnego pokrewieństwa pomiędzy rodzicami dziecka jest w judaizmie niezwykle ważna, jej zaistnienie może spowodować określenie potomków pary *mamzerami*. Jednocześnie warto podkreślić, że w Izraelu nie toczy i nie toczyła się publiczna dyskusja o moralnej dopuszczalności *in vitro*, a wszelkie stawiane jej zarzuty dotyczyły opisanych wyżej problemów. Co do zasady rabini uważają, że „Bóg dał człowiekowi rozum, z którego powinien korzystać” – co świadczy o niesprzeciwianiu się samej dopuszczalności przeprowadzania zapłodnienia metodą pozaustrojową.

Istotnym zagadnieniem w kwestii statusu kobiet w Izraelu, czy też precyzyjniej – ich dzieci, jest problem *mamzerów*. *Mamzer* często określany jest błędnie bękartem, co oznacza pejoratywnie i archaicznie w polszczyźnie używany zwrot na dziecko pozamażeńskie. Żydowskie określenie *mamzer* odnosi się do dzieci urodzonych z kaziroduczego lub pozamażeńskiego związku. Nie dotyczy ono jednak dzieci pochodzących z niesformalizowanych związków – ich status nieznacznie tylko różni się w społeczności żydowskiej od potomków zrodzonych z małżeństwa. *Mamzerem* jest także określane dziecko wspomnianej wyżej *aguny*, którego ojcem nie jest jej mąż. Podstawowym ograniczeniem prawa *mamzerów*

jest możliwość zawarcia małżeństwa tylko z innymi *mamzerami* lub konwertytami. Niebezpieczeństwo wejścia w związek z *mamzerem* jest najczęściej przytaczanym argumentem w odpowiedzi na zarzuty dyskryminacji przez ortodoksyjnych rabinów społeczności reformowanych, konwertytów, Żydów pochodzących z Etiopii czy Indii. Przed izraelskimi sądami powszechnymi toczą się obecnie sprawy, których wyniki mają rozstrzygnąć o zasadności określenia powodów *mamzerami*.

Wnioski, jakie nasuwają się po przeprowadzeniu analizy izraelskiego prawa małżeńskiego, uregulowań rozwodowych, prawa do aborcji, antykoncepcji czy *in vitro* prowadzą przede wszystkim do krytycznej refleksji wobec spójności izraelskiego prawodawstwa. W świetle izraelskiego prawa kobiety są niewątpliwie dyskryminowane – w pewnych sprawach ich status jest bezsprzecznie niższy, niż analogiczny status mężczyzn, a najwyraźniej widać to w prawie małżeńskim. W innych kwestiach, jak opisany wyżej przypadek *in vitro* czy fakt szerokiego dostępu do aborcji, izraelskie uregulowania stanowią wręcz modelowe rozwiązanie dla osób pozostających w związkach jedнопłciowych czy też zwolenników idei pro choice. Zastanawiające jest, że pozostające w mniejszości ortodoksyjne lobby, opierające swoje postępowanie na zakorzenionych w starożytności i średniowieczu kodyfikacjach religijnych nieprzystających do współczesnych realiów ma tak znaczący wpływ na politykę i prawodawstwo państwa.

Israel jest krajem kontrastów – to małe państewko o powierzchni porównywalnej do Województwa Dolnośląskiego jest światowym liderem w dziedzinie obronności, biotechnologii czy IT. Jednocześnie jest to w pewnych aspektach kraj jawnie dyskryminujący kobiety oraz osoby bezwyznaniowe, nie wspominając o co najmniej dyskusyjnej polityce wobec mniejszości palestyńskiej. Kontrast ten dobrze ilustruje fakt, że ostoję konserwatyzmu, święte miasto trzech religii abrahamowych – Jerozolimę – od Tel Awiwu, nowoczesnego miasta uznawanego za światową stolicę ruchu LGBT, dzieli pół godziny jazdy samochodem...

Bibliografia

- Aborcja*, The 614th Commandment Society, <http://www.the614thcs.com/40.766.0.0.1.0.phtml> (dostęp: 16.04.2015).
- Abramov S.Z., *Perpetual Dilemma: Jewish Religion in the Jewish State*, Londyn 1976.

- Declarations, Reservations and Objections to CEDAW*, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reservations-country.htm> (dostęp: 18.04.2015).
- Deklaracja niepodległości państwa Izrael*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/izrael-1.html> (dostęp: 20.05.2015).
- Israel's Basic Laws: The Law of Return (July 5, 1950)*, http://www.jewish-virtuallibrary.org/jsource/Politics/Other_Law_Law_of_Return.html (dostęp: 26.03.2015).
- Jones R., *Abortion in Israel on the decline*, <http://www.israeltoday.co.il/NewsItem/tabid/178/nid/22647/Default.aspx> (dostęp: 17.04.2015).
- Kałczewiak M., *Izraelskie prawo małżeńskie. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego, Lublin 2012.
- Kamin D., *Israel's abortion law now among world's most liberal*, <http://www.timesofisrael.com/israels-abortion-law-now-among-worlds-most-liberal/> (dostęp: 17.04.2015).
- Nowy Leksykon Judaistyczny*, red. J. Schoeps, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2007.
- Penal Law 5737–1977*, <http://www.oecd.org/investment/anti-bribery/anti-briberyconvention/43289694.pdf> (dostęp: 15.03.2015).
- Population, by Religion*, „CBS, Statistical Abstract of Israel” 2014, http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/templ_shnaton_e.html?num_tab=st02_02&CYear=2014 (dostęp: 20.10.2014).
- Sa'ar R., *Fewer Israelis Tied the Knot in 2005, New Family Reports*, <http://www.haaretz.com/print-edition/news/fewer-israelis-tied-the-knot-in-2005-new-family-reports-1.62854> (dostęp: 26.04.2015).
- Sidi E., *Izrael nie chce się rozwieść – cz. 1*, <http://gojka.blog.onet.pl/2015/03/30/izrael-nie-chce-sie-rozwiesc-cz-1/> (dostęp: 15.04.2015).
- Siegel-Itzkovich J., *Over 4% of all babies born in Israel are conceived through IVF*, <http://www.jpost.com/Health-and-Science/Over-4-percent-of-all-babies-born-in-Israel-are-conceived-through-IVF-355673> (dostęp: 20.05.2015).
- Skorek A., *Rola ortodoksyjnego judaizmu w kształtowaniu prawa w Państwie Izrael*, „Studia Judaica” 2007, 10, nr 1(19), Polskie Towarzystwo Studiów Żydowskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Uri H., Gajda M., *Prawa kobiet w Izraelu*, [w:] *Prawa kobiet we współczesnym świecie*, L. Kondratiewa-Byzik, W. Sokolewicz (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011.

